

POKOL BÉLA

A luhmanni elmélet változó hatása a német társadalomtudományra

Papp Zsolt emlékének én Luhmann elméletének elemzésével tudok adózni. Zsolt hetvenes évekbeli írásai Jürgen Habermasról és az általa gondozott fiatalkori Habermas-mű magyar kiadása tették érdekessé számomra Habermas társadalomelméletét. Majd Habermasnak Niklas Luhmannal folytatott vitáját megismerve, a nyolcvanas évek elejétől átlendültem Luhmann oldalára. Ennek azonban már több mint tíz éve, és mélyebben megismerve Luhmann elméletét és főleg változását a hetvenes évek végétől, valamint a modern szociológia elméleti belátásait, sok szempontból szkeptikus lettem a luhmanni elmélet néhány kiindulópontját illetően. Így némileg distanciálódva ma már talán objektívebben tudom szemügyre venni a luhmanni elmélet hatását a német társadalomtudományra.

Közismert tény, hogy az elmúlt húsz évben a német nyelvű társadalomtudományi irodalomra Habermas és Luhmann tette a legnagyobb hatást, és nemzetközileg is ez a két elmélet volt a legbefolyásosabb. Nemzetközi hatását tekintve Habermas jócskán megelőzte Luhmannt, különösen az amerikai szociológiai folyóiratok bővelkedtek a nyolcvanas években Habermas-elemzésekben. Luhmannt Amerikában csak a nyolcvanas évek vége felé kezdték jobban megismerni. Németországban azonban nem volt ilyen egyértelmű Habermas elismerése Luhmannal szemben.

E hatás megértéséhez szerintem külön kell választani a két elméletnek az egyes részdiszciplínákra tett hatását az általánosabb szociológiai elméleti szintű hatástól, mely utóbbi mindig szétterjed a szélesebb intellektuális-publicisztikai szférában. Ebben a diffúzabb értelmiségi-publicisztikai szférában Habermas elméletének hatását Luhmann nem tudta utolérni, de megítélésem szerint a társadalomtudományi szférá-

ban a nyolcvanas évek közepén mégis erősebbek voltak Luhmann pozíciói.

Ennek megítélésében fontos kiemelni, hogy elmélete szaktudományos részletességű kidolgozásban Luhmann egyedülálló mélységig jutott el – ahová egyetlen modern elmélet sem tudta követni:

– jogelméletének kidolgozottságát említtem itt, amelyet 1972-ben, majd 1981-ben, végül 1990-ben is rendszeres monográfiákban összegszegzett;

– a vallás funkciójáról és a teológia kérdéseiről 1977-ben szintén hatásos könyvet írt;

– a tudomány szerveződésével foglalkozó írásai is állandó hivatkozási ponttá váltak a német tudományszociológiában, már a hetvenes évek elejétől, noha rendszerezett monográfiáját e témakörben csak 1990–1991-ben jelentette meg;

– a politikai rendszer részletes elméletét is több kötetben foglalta össze;

– a családról, a szerelemről és az intimszféráról szóló kötete, illetve írásai szintén nagy hatást tettek a tudományos közvéleményre (Antony Giddens saját kiadója, a Polity Press ki is adta angolul);

– tudásszociológiai elképzeléseiről folytatásban három kötet jelent meg a nyolcvanas évek végére;

– több rövidebb írása után 1988-ban a gazdaság szerveződéséről is vaskos monográfiát adott ki;

– ugyancsak több kötete foglalkozik az oktatási szférával és pedagógiai reflexiójával.

Fontos tehát hangsúlyozni, hogy Luhmann – elméletének ilyen szaktudományos mélységű kibontása révén – két szinten is hatni tudott a német társadalomtudományokra:

– az általános társadalomelméleti érdeklődésű tudósközösségekre;

– és az egyes szaktudományokat művelő közösségekre is.

Szaktudományos hatása azonban az elmúlt tizenöt évben nagy mértékben csökkent. Pontosabban: a hatvanas és a hetvenes években írt munkáival változatlanul jelen van a jogelméleti, a tudományszociológiai, a politológiai és a többi közösségekben, azonban a nyolcvanas évek eleje óta írt munkái már kevéssé találnak itt visszhangra. Például:

– a jogelméleti gondolkodásban a hetvenes évek közepén közreadott írásaival mint *szaktudós* szerzett tekintélyt, és a *belső* jogtudományi pozíciók elemzésénél Luhmannat mindig külön tárgyalták (a jogdogmatikáról 1974-ben írt kismonográfiája mint *útmutató* munka ma is a legidézettebb);

– a tudományszociológia általános kérdéseiről még ma is külön monográfiák jelennek meg Németországban Luhmann hetvenes évek elejéig írt írásait alapul véve;

– az 1977-ben megjelent vallásszociológiai műve, amely a keresztény vallás dogmatikai reflexióival és a teológia funkciójával is részletesen foglalkozik, *több teológuskört* arra inspirált, hogy külön

kötetekben vitatkozzanak vele (pl. a Suhrkamp kiadónál jelent meg egy ilyen vitát tartalmazó kötet 1983-ban).

A hetvenes évek elejétől-közepétől írt munkáival azonban Luhmann már jobban elsiklik a szaktudományos közösségek fölött. Azóta is jelennek meg ugyan vaskos monográfiái a *jogról*, a *gazdaságról*, a *tudományról*, az *oktatási szféráról*, de ezek már reflektálatlanok maradnak az egyes részdiszciplínákat művelő tudós közösségekben.

Két okra vezetném vissza ezt a *hatáscsökkenést*.

1. Az egyik okot *Luhmann elméleti fordulataiban* látom, amely után az autopoiesisz rendszerfelfogására építette át kiindulópontját a nyolcvanas évek elejétől. Ezzel meg tudta valósítani korábbi elképzelését a *szubjektum kioltásáról* a szociális világ szerveződésének magyarázatából. Ez azonban oly mértékben eltér a társadalomtudományban bevett gondolkodási sémáktól, hogy csak hosszas elmélyedés és meditálás után lehet megérteni Luhmann újabb fejtegetéseit. Egy szak-társadalomtudósnak azonban sem ideje, sem *motivációja* nincs ilyen mértékű újragondolásra. Így mint érthetlenségeket hárítják el maguktól Luhmann újabb jogi, tudományelméleti stb. fejtegetéseit. (Míg azelőtt Luhmann ilyen írásait akár egy történelemtudós is rövid idő alatt meg tudta érteni, és értékelni tudta meghökkentően új szempontjait a dolgok szemlélésében.)

2. A másik okot, ami miatt Luhmann szaktudósokra tett hatása csökkent, abban látom, hogy a *részletes szakismeretek* felhasználása egy-egy társadalmi alrendszer elemzésénél a korábbi írásaihoz képest visszaszorult, és csak az általános elméleti fejtegetések illusztrálására szolgálnak. Például 1989-ben megírta harmadik nagy összegzését a jogi alrendszer szerveződéséről, és míg korábban egy-egy jogelméleti meglátását rögtön végigfuttatta a működő jogrendszerek empiriáján, most teljesen absztrakt síkon marad, olyannyira, hogy ha a jog szót felcserélnénk, például a tudomány szóval, akkor e mű a tudomány alrendszerének elemzéseként is előadható lenne. (Ha némileg túloztam is, de így a probléma talán érzékelhetőbbé vált.)

Luhmann a szaktudományos fejtegetés helyett tehát inkább az absztrakt filozofálás irányában tolódott el az utóbbi években, és így ezek az írásai elvesztették vonzerejüket a szaktudós közösségek körében.

Ez persze, a hatáscsökkenés esetleg később módosulhat. Tegyük fel, hogy néhány jogteoretikus, tudománysszociológus, gazdaságszociológus *megérti*, hogy Luhmann mit akar mondani autopoietikus írásaiiban, és felismeréseit kreatív módon végigfuttatják az empirikusabb szakismereteken – új hadrendbe állítva ezeket – és akkor a szaktudósok számára legalább érthetővé válik. És akkor már dönthetnek, hogy elfogadják-e, vagy elvetik-e ezeket az új, általános szempontokat. Mindenesetre az elmúlt években ezen munkálkodva én úgy láttam, hogy nem védhetőek Luhmann autopoietikus rendszerelmzései. A kritikám lényege röviden az, hogy a tartós struktúrákat Luhmann egyre kevésbé tudja tematizálni az egyes társadalmi alrend-

szerek szerveződésében, és egy pillanatnyiságon nyugvó és vibráló társadalomszerveződési képhez jutott el. (A *Szociológiai Szemle* 1991. 1. számában írt cikkemben próbáltam ezt kifejezni.) Persze akadnak a szaktudósok között is, akik követik Luhmannt ezen az úton, például Karl-Heinz Ladeur egy „posztmodern jogelméletet” igyekezett felépíteni Luhmann új elmélete alapján.

Összességében azonban elmondható, hogy Luhmann korábbi kiterjedt hatása németföldön beszűkült és egy „zárt ezoterikus luhmannita” körön túl új írásait kevesen értik – és olvassák. Mindamellet persze hírneve töretlen: most kapta meg a Hegel-díjat és egy sor rangosabb elismerést, amit az elmúlt 30–35 évben sokáig megtagadtak tőle.